

УДК 373.3.016:57.081.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2026.1.15>

Вікторія ІМБЕР

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, 21001

ORCID: 0000-0003-2908-9654

Бібліографічний опис статті: Імбер, В. (2026). Педагогічні умови формування екологічної компетентності учнів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 103–108, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2026.1.15>

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ**

Екологічна компетентність – це необхідний атрибут громадянина, здатного жити в умовах концепції сталого розвитку, приймати виважені рішення щодо використання природних ресурсів і нести відповідальність за наслідки своєї діяльності. Її формування починається саме в початковій школі, де закладаються основи ціннісного ставлення до природи та елементарні практичні навички екологічно доцільної поведінки.

Екологічна компетентність є однією з ключових, що передбачає усвідомлення основи екологічної культури; виявлення інтересу до природи, активне ставлення до проблем довкілля; здатність до розумного та ощадливого природокористування.

Встановлено, що екологічна компетентність трактується як інтегративна якість особистості, що охоплює сукупність екологічних знань, умінь, практичного досвіду, ціннісних орієнтацій та мотивації, необхідних для ефективної, екологічно безпечної та відповідальної діяльності в довкіллі.

З'ясовано, що до структури екологічної компетентності входять такі компоненти: когнітивний (знанневий) компонент; ціннісно-мотиваційний (емоційно-ціннісний) компонент; діяльнісно-поведінковий (практичний) компонент; рефлексивно-оцінювальний компонент (додатковий).

Визначено педагогічні умови формування екологічної компетентності учнів в початковій школі: інтегрування змісту екологічної освіти в інші дисципліни початкової школи; реалізація діяльнісного підходу до формування екологічної компетентності учнів початкових класів; створення фізичного та інформаційного середовища, яке стимулює екологічну активність; формування ціннісно-мотиваційного компонента – екологічної свідомості та відповідальності учнів.

Здійснено добірку практичних завдань, екологічних акцій, ігор, квестів, вікторин тощо, які можна реалізовувати у межах кожної педагогічної умови.

Ключові слова: екологічна компетентність, молодші школярі, педагогічні умови.

Viktoriia IMBER

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Primary Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhko str., 32, Vinnytsia, Vinnytsia Region, Ukraine, 21001

ORCID: 0000-0003-2908-9654

To cite this article: Imber, V. (2026). Pedagogical conditions for forming environmental competence in primary school children within the natural science educational field. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 103–108, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2026.1.15>

**PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING ENVIRONMENTAL
COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITHIN
THE NATURAL SCIENCE EDUCATIONAL FIELD**

Environmental competence is an essential attribute of a citizen capable of living within the framework of sustainable development, making informed decisions regarding the use of natural resources, and taking responsibility for the consequences of their actions. Its formation begins in primary school, where the foundations of a value-based attitude toward nature and elementary practical skills for environmentally sound behavior are established.

Environmental competence is one of the key competencies, involving an awareness of the basics of environmental culture, a demonstrated interest in nature, an active stance toward environmental issues, and the capacity for wise and frugal resource management.

It has been established that environmental competence is interpreted as an integrative personality trait. This trait encompasses a synthesis of environmental knowledge, skills, practical experience, value orientations, and motivation necessary for effective, environmentally safe, and responsible activity within the environment.

The research clarifies that the structure of environmental competence includes the following components: cognitive (knowledge-based) component; value-motivational (emotional-value) component; activity-behavioral (practical) component; reflective-evaluative component (additional).

The pedagogical conditions for forming environmental competence in primary school students have been identified as: Integrating environmental education content into other primary school disciplines; Implementing an activity-based approach to forming students' environmental competence; Creating physical and informational environments that stimulate environmental activity; Developing the value-motivational component – specifically, the environmental consciousness and responsibility of children.

A selection of practical tasks has been compiled, including environmental campaigns, games, quests, and quizzes, which can be implemented within the framework of each pedagogical condition.

Key words: environmental competence, primary school children, pedagogical conditions.

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується посиленням глобальних екологічних проблем, що ставить перед освітою завдання формування нової якості особистості – здатності до відповідальної та свідомої взаємодії з довкіллям. У цьому контексті відбувається зміна парадигми: від традиційного екологічного виховання (як передачі знань і формування почуттів) до цілеспрямованого формування екологічної компетентності.

Екологічна компетентність – це необхідний атрибут громадянина, здатного жити в умовах концепції сталого розвитку, приймати виважені рішення щодо використання природних ресурсів і нести відповідальність за наслідки своєї діяльності. Її формування починається саме в початковій школі, де закладаються основи ціннісного ставлення до природи та елементарні практичні навички екологічно доцільної поведінки. Відтак, теоретичний аналіз сутності та структури цього поняття є критично важливим для розробки ефективної методики його формування.

Поняття "екологічна компетентність" не виникло одночасно, а є результатом тривалого розвитку педагогічної думки. Спочатку дослідники оперували термінами "екологічне виховання" та "екологічна освіта".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічне виховання, започатковане працями українських педагогів (зокрема, В. Сухомлинського та С. Русової), акцентувало увагу на формуванні любові до природи, почуття краси та емоційно-чуттєвого ставлення до довкілля. Це був етап накопичення знань про природу та

осмислення моральних норм поведінки в ній.

З кінця ХХ століття, під впливом Болонського процесу та європейських освітніх стандартів, які вимагали орієнтації на результат, в педагогіку увійшов компетентнісний підхід. Згідно з цим підходом, метою освіти стає не просто передача знань, а формування здатності їх застосовувати у реальному житті.

Саме в цьому контексті виникло поняття "екологічна компетентність". На думку Н. Пустовіт воно є інтегративним і включає не лише знання (когнітивний аспект), а й уміння, навички, а головне – ціннісні орієнтації та особисту готовність до дії (Pustovit, 2008).

У Державному стандарті початкової освіти екологічна компетентність визначена як одна з ключових, що передбачає [2]:

1. Усвідомлення основи екологічної культури.

2. Виявлення інтересу до природи, активне ставлення до проблем довкілля.

3. Здатність до розумного та ощадливого природокористування.

У вітчизняній науковій літературі (праці І. Андрусенко, Н. Бібік, О. Савченко, І. Зязюна та ін.) екологічна компетентність трактується як *інтегративна якість особистості*, що охоплює сукупність екологічних знань, умінь, практичного досвіду, ціннісних орієнтацій та мотивації, необхідних для ефективної, екологічно безпечної та відповідальної діяльності в довкіллі.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та визначенні ключових педагогічних умов, що сприяють ефективному формуванню екологічної компетентності учнів

початкових класів під час вивчення предметів природничої освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку І. Коновальчук, для ефективної організації освітнього процесу, особливо в початковій школі, необхідно чітко розуміти внутрішню структуру екологічної компетентності (Коновальчук, 2016). У педагогіці її прийнято розділяти на взаємопов'язані компоненти, які у сукупності формують цілісну здатність особистості до екологічної діяльності.

Традиційно виділяють три основні компоненти, хоча часто їх розширюють до чотирьох для більшої повноти.

1. Когнітивний (знаннєвий) компонент. Цей компонент є інтелектуальною базою компетентності. Він включає: системні знання про природу; екологічні закони та принципи; знання про локальні та глобальні проблеми; знання про шляхи вирішення.

У початковій школі цей компонент формується через інтегрований курс "Я досліджую світ" і має бути максимально наочним, емоційно насиченим та орієнтованим на місцевий матеріал (природа рідного краю).

2. Ціннісно-мотиваційний (емоційно-ціннісний) компонент. Цей компонент є найважливішим для стійкої екологічної поведінки, оскільки він визначає внутрішню готовність особистості до дії. Він включає: ціннісне ставлення до природи; екологічну свідомість; мотивацію до діяльності; емпатію.

О. Федій зазначає, що формування цього компонента у молодших школярів відбувається через переживання, емоційне залучення під час екскурсій, спостережень, читання художніх творів екологічного змісту та особистий приклад учителя (Fediу, 2022).

3. Діяльнісно-поведінковий (практичний) компонент. Це реалізація набутих знань і цінностей у конкретних діях. Цей компонент відображає здатність учня застосовувати теоретичні знання на практиці. Він включає: практичні вміння; уміння працювати з інформацією; вміння розв'язувати прості екологічні задачі; стійку екологічно доцільну поведінку.

4. Рефлексивно-оцінювальний компонент (додатковий). Багато сучасних дослідників виділяють цей компонент як окремий, підкреслюючи його важливість для розвитку самостійності. Він охоплює: самооцінку; про-

гнозування; критичне мислення; коригування поведінки.

С. Шмалей зазначає, що у контексті Нової української школи екологічна компетентність має подвійний статус: вона є як окремою ключовою компетентністю, так і наскрізною лінією, яка інтегрує зміст усіх освітніх галузей (Shmaley, 2008).

Екологічна компетентність (визначена у Державному стандарті як "Екологічна безпека та сталий розвиток") є однією з десяти ключових компетентностей, поряд із комунікативною, громадянською та іншими [5]. Це підкреслює її рівнозначну важливість для успішної соціалізації та самореалізації особистості.

На думку Л. Липової, Т. Лукашенко, В. Малишева найбільш ефективно екологічна компетентність формується завдяки її наскрізному характеру, тобто інтеграції в усі навчальні предмети (Lypova L., Lukashenko T., Malyshev V., 2012):

- Природнича освітня галузь. Центральне місце формування (через "Я досліджую світ"). Тут закладається когнітивна база.

- Мовно-літературна галузь. Формування через написання творів, читання текстів про природу, створення екологічних слоганів (ціннісний і комунікативний аспекти).

- Математична галузь. Розв'язання задач екологічного змісту (наприклад, обчислення кількості заощадженої води, електроенергії при ощадливому використанні) – діяльнісний аспект.

- Мистецька галузь. Створення виробів із природних або вторинних матеріалів, малювання природи – ціннісний та практичний аспекти.

- Соціальна та здоров'язбережувальна галузі. Усвідомлення впливу стану довкілля на здоров'я людини (наприклад, вплив забруднення повітря на дихальну систему) – свідомість і відповідальність.

Така інтеграція дозволяє уникнути фрагментарності знань і перетворити екологічну компетентність на цілісний механізм поведінки, що застосовується учнем у будь-якій життєвій ситуації.

Отже, поняття "екологічна компетентність" є багатомірним, динамічним та інтегративним. Це не просто набір знань, а комплексна особистісна якість, що поєднує: когнітивний блок

(розуміння екологічних закономірностей); ціннісно-мотиваційний блок (усвідомлення цінності природи та особистої відповідальності); діяльнісно-поведінковий блок (здатність практично розв'язувати екологічні проблеми).

У початковій школі закладаються основи світогляду, ціннісного ставлення до природи та елементарних практичних навичок, що є фундаментом цієї компетентності.

Л. Курняк, Л. Липова, Т. Лукашенко екологічну компетентність учнів початкових класів тлумачать як інтегративну якість особистості, що виявляється у свідомому ставленні до природи, розумінні елементарних екологічних зв'язків та готовності до екологічно доцільної поведінки в повсякденному житті (Kurniak, 2015).

Для забезпечення ефективності цього процесу необхідно створити педагогічні умови – сукупність взаємопов'язаних заходів, засобів, форм та методів навчання і виховання, які забезпечують досягнення поставленої мети. Основними педагогічними умовами формування екологічної компетентності в початковій школі є інтеграція змісту, застосування діяльнісного підходу, створення розвивального середовища та використання особистісно орієнтованих технологій.

Отож *першою педагогічною умовою назвемо – Інтегрування змісту екологічної освіти в інші дисципліни початкової школи.*

Ключовою педагогічною умовою є забезпечення наскрізності екологічної освіти. У початковій школі це реалізується через інтегрований курс «Я досліджую світ», який об'єднує знання з природничої, громадянської та соціальної, технологічної та здоров'язбережувальної освітніх галузей. Основні екологічні знання (про живі організми, їхнє середовище, взаємозв'язки) формуються в межах тематичних блоків ЯДС. Наприклад, вивчаючи тему «Вода», учні не лише дізнаються про її властивості, але й про цінність водних ресурсів та шляхи їх забруднення і заощадження.

Елементи екологічного виховання можна вводити і на інших уроках:

Математика – розрахунки споживання води, електроенергії в родині, аналіз графіків забруднення.

Українська мова та читання – обговорення текстів природознавчого змісту, написання міні-есе про охорону природи, створення листівок на екологічну тематику.

Така інтеграція дозволяє учням усвідомити, що екологія – це не окремий предмет, а життєва необхідність та комплексна проблема, що стосується всіх сфер.

Формування екологічної компетентності має відбуватися системно, забезпечуючи поступове ускладнення завдань від 1 до 4 класу. Наприклад:

Клас	Пріоритетний напрям	Формовані елементи компетентності
1 клас	Елементарні правила взаємодії з природою	Спостережливість, естетичне ставлення, знання правил догляду за рослинами, тваринами.
2 клас	Взаємозв'язки в природі	Розуміння ланцюгів живлення, впливу діяльності людини на найближче оточення.
3 клас	Екологічні проблеми та ресурси	Усвідомлення цінності ресурсів (вода, ґрунт), основи сортування сміття та заощадження.
4 клас	Сталий розвиток та відповідальність	Розуміння глобальних проблем на елементарному рівні, відповідальна поведінка у громаді.

Ця послідовність забезпечує міцність знань та їх переведення у стійкі звички.

Другою педагогічною умовою ми визначили – Реалізація діяльнісного підходу до формування екологічної компетентності учнів початкових класів, яка передбачає активне залучення учнів до практичної природоохоронної діяльності. Навчання має відбуватися через відкриття та створення.

Наприклад, упровадження на уроках ЯДС міні-досліджень. Проведення простих дослідів і спостережень, наприклад, вплив світла, води

на ріст рослини, вивчення забруднення повітря у дворі школи (за допомогою моніторингу). Це формує вміння аналізувати, порівнювати та робити висновки.

О. Серік пропонує реалізацію учнями початкової школи екологічних проєктів, на яких учні працюють над реальними проблемами (Serik, 2016). Наприклад, акція «Екопатруль», де учні моніторять чистоту шкільної території. Або ж практичне дослідження «Шкільний город». Під час якого учні отримують практичний догляд за рослинами, вивчення процесу вирощування

без хімікатів. Проектна діяльність розвиває не лише екологічні знання, але й соціальні навички та відповідальність.

Ефективним засобом формування екологічної компетентності є використання ігрових та інтерактивних методів, які відповідають психологічним особливостям молодших школярів. Наприклад, *рольові ігри* такі, як «Фабрика та еколог», «Суд над забруднювачем», де учні приміряють на себе різні ролі та шукають компромісні екологічні рішення. *Екологічні квести та вікторини*. Наприклад, ігри на знання місцевої флори і фауни, правил поведінки у лісі, правил сортування сміття. *Моделювання ситуацій*. Розігрування ситуацій, що вимагають екологічно правильного вибору (наприклад, куди викинути батарейку, як допомогти пташці). Це формує навичку прийняття екологічно доцільних рішень.

Третьою важливою педагогічною умовою ми визначили – Створення фізичного та інформаційного середовища, яке стимулює екологічну активність. Навчальне середовище НУШ має бути не лише безпечним, а й пізнавальним.

Реалізація цієї умови передбачає організацію куточка, де діти доглядають за рослинами, проводять прості досліди, спостерігають за живими об'єктами (акваріум, тераріум). Це формує практичні навички догляду та ціннісне ставлення. Також оформлення разом з учнями екологічних стендів та інформаційних зон, де буде розміщуватись актуальна інформація про екологічні події, поради щодо заощадження, схеми сортування відходів. Це створює постійний інформаційний фон. Також, на думку О. Серік, у класі або школі варто реалізувати екологічну інфраструктуру (Serik, 2016). Тобто, встановлювати різні контейнери для роздільного збору сміття (папір, пластик, батарейки). Сама школа стає моделлю екологічно відповідальної поведінки.

Екологічна компетентність не може бути сформована лише в межах класу. Необхідне активне використання зовнішнього середовища. Наприклад, екскурсії та цільові прогулянки, регулярні виходи до парку, лісу, річки. Мета – не лише спостерігати, але й вивчати вплив людини на ці об'єкти (наприклад, прибрати територію, дослідити якість ґрунту).

Співпраця з батьками також є необхідним елементом формування екологічної свідомості дітей. Залучення батьків до спільних еколо-

гічних проєктів (створення годівниць, спільне сортування сміття вдома, спільна посадка дерев). Родина є ключовим агентом соціалізації та виховання.

Четвертою, але найважливішою педагогічною умовою є «Формування ціннісно-мотиваційного компонента – екологічної свідомості та відповідальності учнів». Це досягається через технології, орієнтовані на внутрішній світ дитини. Наприклад, це можуть бути створені ситуації успіху. Схвалення та заохочення будь-яких проявів екологічно доцільної поведінки, надання дитині можливості відчувати себе захисником природи.

В позаурочний час це можуть бути етичні бесіди та дискусії. Обговорення моральних аспектів взаємодії людини і природи, екологічних казок, оповідань та фільмів. Це сприяє розвитку емпатії до живих істот та поваги до природи.

Під час реалізації цієї педагогічної умови важлива систематична рефлексія та самооцінка учнями власної екологічної діяльності. Учителю може запропонувати вести екологічні щоденники: ведення записів про власні екологічні дії вдома та у школі (скільки води заощадив, яке сміття посортував). Це допомагає усвідомити та оцінити свій внесок.

Під час проходження педагогічної практики ми пропонували учням 4 класу складати портфоліо екологічних досягнень: збір малюнків, фотографій, звітів про участь у проєктах. Портфоліо було інструментом самоконтролю та візуалізації прогресу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування екологічної компетентності учнів початкових класів – це комплексний, багатогранний та тривалий процес, успіх якого залежить від створення ряду педагогічних умов.

Дотримання визначених педагогічних умов дозволяє перетворити початкову школу на простір, де дитина не лише засвоює знання про природу, але й формує активну громадянську позицію та глибоку особисту відповідальність за стан довкілля. Ця основа є критично важливою для виховання екологічно свідомого громадянина України. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробці та впровадженні методичного супроводу для формування екологічної компетентності молодших школярів в умовах дистанційного та змішаного навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Atorina, V., Imber, V., Viktorenko, I., Balakirieva, V., & Loboda, O. (2024). Environmental awareness for teachers: A sustainable future. *Amazonia Investiga*, 13(74), 165–179.
2. Державний стандарт початкової освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Коновальчук І. І. Теоретичні й технологічні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів. *Молодь і ринок*. 2016. №5. С. 20–24.
4. Курняк Л. М. Екологічна культура: поняття та формування. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015. № 10. С. 48–51 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2015_10_14
5. Липова Л., Лукашенко Т., Малишев В. Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти. *Освіта регіону: Політологія, психологія, соціальні комунікації*. 2012. № 3. 246 с.
6. Пустовіт Н. А., Пруцакова О. Л., Руденко Л. Д., Колонькова О. О. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник. Київ: Педагогічна думка, 2008. 64 с.
7. Серік О.В. Практика виконання екологічних проєктів у школі. Харків: Основа, 2016. 110 с.
8. Федій О., Макаренко Я., Мірошніченко Т. Формування екологічної компетентності молодших школярів засобами екологічної стежки. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка*. 2022. Вип. 26. С. 216–230.
9. Шмалей С. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2008. 64 с.

REFERENCES:

1. Atorina, V., Imber, V., Viktorenko, I., Balakirieva, V., & Loboda, O. (2024). Environmental awareness for teachers: A sustainable future. *Amazonia Investiga*, 13(74), 165–179. [in English]
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. [State Standard of Primary Education] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
3. Konovalchuk I. I. (2016) Teoretychni y tekhnolohichni aspekty formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv. [Theoretical and technological aspects of the formation of environmental competence of younger schoolchildren]. *Molod i rynek*. №5. S. 20–24. [in Ukrainian]
4. Kurniak L. M. (2015) Ekolohichna kultura: poniattia ta formuvannia. [Ecological culture: concept and formation] *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. № 10. S. 48–51 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2015_10_14 [in Ukrainian]
5. Lypova L., Lukashenko T., Malyshev V. (2012) Ekolohichna kompetentnist osobystosti v umovakh fundamentalizatsii osvity. [Ecological competence of the individual in the context of fundamentalization of education] *Osvita rehionu: Politolohiia, psykholohiia, sotsialni komunikatsii*. № 3. 246 s. [in Ukrainian]
6. Pustovit N. A., Prutsakova O. L., Rudenko L. D., Kolonkova O. O. (2008) Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv. [Formation of environmental competence of schoolchildren]: nauk.-metod. posibnyk. Kyiv: Pedahohichna dumka, 64 s. [in Ukrainian]
7. Sierik O.V. (2016) Praktyka vykonannia ekolohichnykh proektiv u shkoli. [Practice of implementing environmental projects at school] *Kharkiv: Osnova*. 110 s. [in Ukrainian]
8. Fedii O., Makarenko Ya., Miroshnichenko T. (2022) Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv zasobamy ekolohichnoi stezhky. [Formation of environmental competence of younger schoolchildren through an ecological trail] *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii: zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka*. Vyp. 26. S. 216–230. [in Ukrainian]
9. Shmalei S. (2008) Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv [Formation of environmental competence of schoolchildren]: nauk.-metod. posib. Kyiv: Pedahohichna dumka. 64 s. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 19.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

